

הורות מכל הכיוונים

עורכת: צפי טימור

Parenting from All Directions

Tsafi Timor

עורכת: צפי טימור

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורך ראשי: דודו רוטמן

עורכת אקדמית: יהודית שטיימן

עורכת לשון ותוכן: מיכל קירזנר-אפלבוים

עורכת לשון אחראית: מירב כהן-דר

עורכת גרפית ומעצבת העטיפה: בלה טאובר

חברי הוועדה האקדמית של הוצאת הספרים:

פרימה אלבו-לוביש, אילנה אלקד-להמן, חנוך בן-פזי, יעל דר, יורם הרפז,
נצה מובשוביץ-הדר, אייל נווה, יעל פישר, שי פרוגל

בשיתוף: סמינר הקיבוצים - המכללה לחינוך, לטכנולוגיה ולאמנויות

עשינו כמיטב יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות של כל חומר
ששולב בספר ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל
השמטה או טעות. אם יובאו אלה לידיעתנו, נפעל לתקן
במהדורות הבאות.

מסת"ב: 9-193-530-965-978

© כל הזכויות לתמונות וליצירות שמורות לאקו"ם וליוצרים

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת ולמכללת סמינר הקיבוצים, תשפ"ב/2021

טל': 03-6901428 <http://www.mofet.macam.ac.il>

דפוס: שיאים בע"מ

תודות

תודה גדולה לקבוצת החקר והכתיבה בנושא הורות שפעלה במכללת סמינר הקיבוצים בין השנים 2017-2019. אני מודה לכל אחת ואחד מכם על שיתוף הפעולה הפורה באווירה מקצועית ושיתופית לעילא ולעילא אך גם חברית ונעימה, תוך עמידה בלוחות זמנים מוקפדים. תודה על תרומתכם הפורייה במפגשים ומחוצה להם, ובעיקר על השותפות והמחויבות לתהליך היסודי והמתמשך של משוב העמיתים. זכיתי בצוות כותבים מעולה ומוכשר ולא פחות מכך, בעמיתים שותפים למסע המרתק. גיליתם עניין ומעורבות בכל שלב בתהליך.

תודה מקרב לב לראשי הוצאת הספרים של מכון מופ"ת בעבר ובהווה - ד"ר יהודית שטיימן וד"ר דודו רוטמן - על התמיכה והסיוע לאורך המסע המרתק; למיכל קירזנר-אפלבויס, עורכת הטקסט והלשון של הספר, על המסירות, ההשקעה הרבה, היסודיות ותשומת הלב לכל פרט; למירב כהן-דר על עריכת הלשון בשלבים המתקדמים של הספר; לחני שושתרי, רכזת ההוצאה, על היחס החם; ולבלה טאובר, העורכת הגרפית, על העימוד המקצועי.

תודה לפרופ' יהודית וינברגר, רקטור מכללת סמינר הקיבוצים, שאפשרה את הוצאת הספר, ותודה גדולה ומיוחדת לפרופ' נמרוד אלוני, על הליווי הצמוד והמסור, על התובנות המסייעות ועל "ההורות המשותפת" לספר.

צפי טימור

תוכן עניינים

פתח דבר / צפי טימור 7

שער ראשון: הורות חדשה

גברים, אבהות, אהבה וחרטה: התבוננות רטרוספקטיבית של גברים
שהפכו לאבות / אורנה דונת 21

"תנור שאופה לחם בשביל אנשים רעבים": פונדקאיות מבנות את מושג
האימהות / אלי תימן 36

"אני אעזור לו בחוץ בכל עבודותיו, והוא יעזור לי במשק הבית בכול":
הורים בקונפליקט משפחה-עבודה בישראל בראי הדורות / נטע ארנון
שושני 53

שער שני: הורות, טיפול וחינוך

מעורבות הורים כ"דגל אדום" לבית הספר / אודרי אדי-רקח 73

הורות והוראה בעיני הורים-מורים: דואליות או סינרגיה? / צפי טימור 90

הורות בראי הפילוסופיה / תמר קטקו 110

צרכים גלויים - מסרים סמויים: ביטויים של קשיים בנפרדות ביחסי
הורים וילדים בגיל הרך / מיקי עופר-ירום 128

טיפול הורי בעולם החי / אדיב גל 144

שער שלישי: אימא - פנים רבות לה

דמות האם בסיפורת המקראית / חיים חיון 163

אדונית השמיים והארץ: שלושה קולות של דמות האם - תיאור מקרה /
שרית בר זקן 175

יומן אבל: על האם שחיה דרכי / נעמה (שפירא) לב ארי 189

אימניות משלבות מרחבים: המרחב האימהי והמרחב האומנותי /
הדרה שפלן קצב 204

על הכותבים 221

תקציר באנגלית 223

פתח דבר

צפי טימוד

אִישׁ מְבִיט בְּבָנוּ
 וְרוֹאֶה בְּעֵינָיו אֶת מַה שֶּׁהָיָה
 וּמַה שֶּׁהָיוּ וּמַה שֶּׁיִּהְיֶה כְּשֶׁהוּא
 עֹצְמוֹ כְּבָר אֵינוֹ...
 וְרַק אָב וּבָנוּ הוֹלְכִים
 שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו,
 וְלֹא אֵשׁ וְלֹא עֲצִים
 וְלֹא שָׁה וְלֹא שׁוֹפָר,
 וְלֹא הִיָּתָה עוֹד כְּאַהֲבָה הֵיחָא
 עַל עֶפֶר.

נתן יונתן, "איש מביט בבנו", ללא עמוד¹

אימהות ואבות רבים יסכימו עם האמירה שההורות היא חלק חשוב ומרכזי במסע חייהם. מסע זה נערך עם שותפים לדרך, אך בראש ובראשונה זהו מסע אישי אל תוך העצמי, שמשמשים בו בערבוביה עברו של ההורה כילד להוריו, חוויותיו מן העבר, המחויבות שלו בהווה לילדיו והחלומות לגבי עתידם ועתידו שלו. המסע הזה, ככל מסע, יכול להיחוות בנקודות ציון שונות לאורך הדרך כמפרך ומתיש, קונפליקטואלי, מלמד ומצמיח, הרה משמעות, מתגמל, ולעיתים כל אלה גם יחד. הקשיים הנלווים למסע ההורות, בעיקר בתקופה של עמימות תרבותית והתרופפות הסמכות ההורית, הולידו ספרי הדרכה רבים להורים, שעוסקים בפן המעשי והיישומי של ההורות, בתקשורת עם הילד (עמית, 2006), בפן הנפשי ובפן הרוחני של ההורות (Tsabary, 2014). רובם המכריע של ספרים אלה מתמקדים בסוגיות הקשורות לתפקיד ההורים בשלבים שונים בחיי הילד, כגון תפקיד ההורים בשלב הכניסה של הילד לגן או לבית הספר, דילמת ההתערבות בגיל ההתבגרות ובהורות בוגרת, דרכי ההתמודדות לנוכח קשיים

1 יונתן, נ' (2019). מילים יפות מבכי ואושר. הקיבוץ המאוחד.

רגשיים ולימודיים של הילדים וכן התמודדות עם צרכים מיוחדים ועם מצבי לחץ (כהן, 2007).

הספר שלפניכם שונה. הוא אינו ספר הדרכה ואינו מציע סיוע בבעיות המוכרות מהשגרה היום-יומית של גידול ילדים. תחת זאת, הוא מציע לקוראים התבוננות מעמיקה ורבגונית בהורות, תוך הארת היבטים חדשים ומסקרנים והתייחסות לחלקים בתמונה הרחבה שטרם זכו להתייחסות מחקרית מקיפה. כשמו כן הוא: הורות מכל הכיוונים. ייחודיותו טמונה גם בכך שהוא חותר להגיע להבנה מקיפה ומעשירה של אחת התופעות המרכזיות ביותר בתרבות האנושית ובחיי היחיד דרך פריזמה רב-תחומית, במטרה ליצור מארג עשיר ורב-זוויתי שאינו שייך לדיסציפלינה אקדמית מובחנת. כך נוצר מעין ריקוד רב ניגודים ורבדים. אלה משקפים את המורכבות של ההורות ומאפשרים לקוראים להפליג בין הממד האישי והחברתי, בין המוסכמות ושבירתן, בין האינטימיות ביחסי הורה וילד לבין הציווי החברתי והתמורות בחברה בהבנת התפקיד ההורי, בין ההורות לבין מערכות חינוכיות וטיפוליות ובין ההורות בעולם החי לבין זו של בני אנוש. הפרדיגמה הרב-תחומית בספר לוקחת את הקוראים למסע במשעולי הפואטיקה והפילוסופיה, ההווה והעבר, הזואולוגיה והסוציולוגיה, הספרות היפה והאומנות, עולם הטיפול והביבליותרפיה. הקול ההורי המהדהד מתוך הפרקים מבוססי המחקר, יחדד את התובנות העולות בעת הקריאה.

הלגיטימציה החברתית העכשווית "לדבר הורות" מאפשרת לבטא תפיסות שגם היום עדיין נחשבות כחריגות, כמו הבעת חרטה על הורות. הורות, במקביל לזוגיות, היא תופעה אנושית עתיקה ומשאת נפשם של רבים. הורות מייצגת במידה רבה נורמות חברתיות קיימות, אך השאיפה להיות הורים אינה נובעת בהכרח מבחירה ומהבנה עמוקה של התפקיד, אלא לעיתים ממה שנראה כהמשך ישיר וטבעי של מהלך החיים בגיל מסוים, או מרצייה חברתית. בניגוד לתפקיד ההוראה הדורש מאלה הפונים לעסוק בו הכשרה מקיפה ותהליכי מיון, תפקיד ההורה אינו מחייב תהליך הכשרה או מיון כלשהו. זאת אף שמדובר בתפקיד שחשיבותו אינה מוטלת בספק, ושטומן בחובו שאלות מוסריות ראשונות במעלה לגבי מי שראוי להיות הורה ולגבי ההורות כבחירה או כברירת המחדל של המין האנושי בדומה לבעלי החיים.

ספר זה הוא תוצר של קבוצת חקר וכתובה בנושא הורות שפעלה במכללת סמינר הקיבוצים בין השנים 2017-2019. כותבי הפרקים נטלו חלק במפגשי הקבוצה, ותהליך הכתיבה התנהל באופן שיתופי במתכונת של הערכת עמיתים

(peer review). מרבית הכותבים הם מרצים בסמינר הקיבוצים, ומיעוטם שייכים למוסדות אקדמיים אחרים. בשעת תכנון הספר עמדו לנגד עינינו - כותבי הפרקים ואנוכי העורכת - כמה סוגיות ושאלות מרכזיות בנושא הורות, שבמידה רבה הכתיבו את בחירת התכנים לספר. השאלה הראשונה הייתה כיצד ייתכן שהורות משויכת בעולם האקדמי ללימודי משפחה ומגדר, משפטים ופסיכולוגיה, בשעה שהיא נוכחת בתחומי דעת רבים נוספים. לפיכך החלטנו לבחון את הנושא מזוויות רבות, המוצגות על ידי מומחים מתחומי דעת מגוונים: מקרא, היסטוריה, פילוסופיה, אומנות, ספרות, ביבליותרפיה, סוציולוגיה, אנתרופולוגיה, מגדר, זואולוגיה וחינוך. ההורות נדונה בפרקי הספר באמצעות מושגים הלקוחים מתחומי הדעת הללו ובאמצעות הצגת מחקרים חדשניים בנושא בתחומים השונים.

הוספנו והקשינו "מה נשתנה" בתפיסת ההורות במרחב החברתי בעת הזו לעומת העבר. זאת מתוך הנחה שחשוב לבחון את התמורות בהורות על פני ציר הזמן, כרקע לבחינת מאפיינים והיבטים ייחודיים להורות במאה ה-21. חברות מערביות מאפשרות כיום דפוסי הורות שנשללו בעבר על סמך נימוקים דתיים ומוסריים. זאת בעקבות שינוי תפיסתי לגבי הזכות להורות וכן בעקבות התקדמות בטכנולוגיה המדעית-היישומית המאפשרת הורות פונדקאית והורות חד-מינית. במסגרת ליבון שאלה זו, פרקי הספר כוללים התייחסות לחלוקת התפקידים בין אימהות ואבות בראי הדורות, לדמות האם במקרא וכן למושג האימהות בקרב אימהות פונדקאיות ואימהות אומניות.

שאלה נוספת שהתייחסנו אליה היא כיצד ייתכן שהורות בקרב המין האנושי מיוצגת בדפוס הורות אחד (עם ניואנסים תלויי תרבות) בעל מאפיינים משותפים, כמו אחריות הורית הנתונה בידי של המבוגר האחראי, דאגה לשלום הילד ולחינוכו והצבת מטרות ושאיפות ביחס לעתידו. דפוס ההורות הזה מקובל על הורים בעלי תפיסות עולם שונות בתכלית, למשל הורים חרדים מול הורים חילונים או משפחות בדגם המסורתי מול "משפחות חדשות", כגון משפחות חד-הוריות, משפחות להט"ביות, ילדים בהורות משותפת, משפחות עם ילדים מאומצים, משפחות שההורות בהן היא בעקבות תהליך פונדקאות ומשפחות מורכבות של הורים גרושים בזוגיות חדשה. לעומת זאת, בעולם החי, שהרגש והתובנות השכליות אינם מהווים בו מרכיב באופי הטיפול ההורי, אפשר למצוא מגוון של דפוסי הורות שכולם מקובלים ולכולם מטרה יחידה: הצלחה בהולדת מספר רב של צאצאים פוריים. השוני הזה בין בני האדם לבין בעלי החיים הוליד

את הרעיון לכלול בספר פרק המתאר את ההורות אצל בעלי חיים. חד-הורות, טיפול הורי מזערי ומרבי, קונפליקטים בין הורים לבין צאצאים ובינם לבין עצמם וטיפול על ידי קרובי משפחה הם רק חלק מהתופעות המוכרות בטיפול ההורי בעולם החי.

נדרשנו גם לשאלת הקשר בין הורות, חינוך וטיפול, כאשר ידוע כי יחסי מורים והורים (ומערכת החינוך בכללותה) רצופים במתחים. ייתכן שמדובר במתח מובנה עקב הפער בתפיסת תפקידי ההורה, המטפל והמחנך. לעיתים תכופות קיים צד מאשים ולעומתו צד מגונן. בדרך כלל המורה מטיח האשמות בתלמיד, וההורה מגונן עליו ומאשים את המערכת בחוסר אמפתיה, אולם במקרים מסוימים קיים גם היפוך תפקידים. הנחת היסוד בעניין זה היא שהמערכת המשפחתית, מערכת החינוך והמערכת הטיפולית הן מערכות נפרדות, והקשר ביניהן מלאכותי. שאלת הקשר בין מערכת החינוך וההורים נדונה בפרק העוסק במעורבות הורים במערכת החינוך. הפרק שעוסק במורים שהם גם הורים מעלה מסקנות חדשניות ומפתיעות בהחלט לגבי הדואליות המתקיימת לכאורה בין שני התפקידים. הממד הטיפולי שמציע ניתוח בעיה וניסיון לפתור בעיות שמתעוררות במצבי משבר ומצוקה, מיוצג בפרק העוסק בנושא של נפרדות בין הורים לבין ילדיהם. הרהורים נוספים עלו לגבי מורכבות הקשר שבין הממד הפיזי והמעשי של ההורות בחיי הילד (למשל, נוכחות הורית) והממד הרוחני של ההורות (למשל, השפעת ההורים כדמויות משמעותיות במעגל החיים). מורכבות זו נדונה בפרק המדגיש את האופן שבו ההורות הפיזית והנוכחת הופכת להורות מטא-פיזית דרך הפואטיקה והטקסט, גם כאשר ההורה כבר אינו בין החיים. פרק נוסף דן בשלושה רבדים המייצגים את מורכבותה של דמות האם בטיפול, ופרק אחר עוסק בתפיסה ובפרקטיקה ההורית של הפילוסופים הקנוניים על פני הדורות.

מבנה הספר

הספר כולל שלושה שערים המוצגים להלן, כאשר הפרקים בכל אחד מהשערים מציגים היבטים של התמה העומדת במוקד השער. התמות מתכתבות עם השאלות שהוצגו לעיל, והפרקים העוסקים בהן משקפים את אופיו הרב-תחומי של הספר, את הרלוונטיות שלו להורות בת זמננו ואת חדשנותו התוכנית והרעיונית.

שער ראשון: הורות חדשה

השער הראשון עוסק בתפיסת ההורות בעידן הפוסט-מודרני בדגש על הזהות ההורית ותפיסת התפקיד ההורי כבסיס משותף לפרקים. הפרקים בשער זה

מערערים על התפיסה המסורתית של הזהות ההורית ועל חלוקת התפקידים המסורתית בין האם והאב בסדר החברתי הישן. שלושת הפרקים מציגים סוגיות ומציבים סימני שאלה לגבי תפיסת הזהות והתפקיד הן בקרב הורים במשפחות במודל המסורתי בהתאם לסדר החברתי הישן (בפרק הראשון ובפרק השלישי) והן במשפחות במתכונת של הורות חדשה (בפרק השני). כך, הפרק הראשון עוסק בחרטה של גברים במשפחות "נורמטיביות" על הולדת ילדים, המציבה סימן שאלה על הזהות בין גבריות ואבהות ועל הציפייה המסורתית מגברים להיות אבות. באותו אופן, בפרק השני נבחנת מחדש המשוואה שבבסיס התפיסה המסורתית שבין נשיאת העובר וזהות אימהית, ונערכת הבחנה ברורה בין זהותן של אימהות פונדקאיות כאימהות טובות לילדיהן, לבין תפיסת הזהות שלהן בתהליך הפונדקאות כ"לא-אם" לתינוק הפונדקאות. הפרק השלישי מערער על החלוקה הדיכוטומית המסורתית בין גברים ונשים מבחינת מטלות הבית והתפקידים במשפחה. השינוי בחלוקה המגדרית בין נשים וגברים כפי שהיא מתבטאת בתפקידי ההורות, והקונפליקטים הקשורים להשקעה הורית ולטיפול הורי משותף, מציפים אף הם שאלות של זהות הורית בהקשר המגדרי והתעסוקתי, תוך התייחסות לגורמי השינויים בחלוקה המגדרית על פני הדורות, בכללם התפתחויות טכנולוגיות, מאורעות עולמיים כגון מלחמות עולם ואידאולוגיות כמו הפמיניזם או הקפיטליזם המואץ. כל אחד מפרקי השער מדגיש בעזרת ממצאים אמפיריים את השינוי בתפיסת הזהות והתפקיד ההורי וקורא תיגר על התפיסות והדפוסים שנקבעו בסדר הישן.

בפרק הפותח שער זה, ד"ר אורנה דונת מציגה ממצאי מחקר חדשניים הקשורים לתופעה המכונה "אבהות חדשה", בין השאר לגבי הציפיות החברתיות האפריוריות מגברים להפוך לאבות ולגבי היחס כלפי אלה שמחליטים לא לעשות זאת, על סמך התבוננות רטרוספקטיבית של אבות על עצם המעבר לאבהות. דונת מסרטטת בפרק נתיב מסוים שגברים לא מעטים פוסעים בו במעברם לאבהות ומציגה התבוננויות רטרוספקטיביות שונות על מעבר זה, כולל הבעת חרטה עליו. הדיון מבוסס על ראיונות עומק עם גברים יהודים-ישראלים שמתחרטים על כך שהפכו לאבות, כאלה שחושבים ומרגישים שאילו יכלו לחזור לאחור עם הידע והניסיון שיש להם כיום, לא היו מביאים ילדים לעולם. הפרק מאפשר לבחון את אחת ממערכות היחסים הרבות שגברים שונים עשויים לקיים עם רעיון ההולדה והאבהות, לפני מימושו ובדיעבד, ומציע אפשרות אחרת מזו הבינארית והמסוכסכת שלפיה "נשים לוחצות, גברים נכנעים".

בפרק השני ד"ר אלי תימן עוסקת במושג הזהות האימהית של אימהות נושאות, "אימהות פונדקאיות" כפי שהיא מכנה אותן, ומציבה את השאלה כיצד פונדקאיות מבנות את מושג האימהות בתהליכי פונדקאות בישראל. היא מציגה ממצאים שעלו מתוך ראיונות עומק עם עשרים ושש פונדקאיות חד-הוריות שילדו בשנים 1998-2006, וראיונות נוספים עם עשרים פונדקאיות נושאות שילדו בשנים 2014-2016. טענתה המרכזית של תימן היא כי פונדקאיות עסוקות לאורך התהליך ביצירת הבחנה ברורה בין זהותן כאימהות טובות לילדיהן לבין זהותן בתהליך הפונדקאות כ"לא-אם" לתינוק הפונדקאות. עקב כך הן רואות את עצמן כמסייעות באופן זמני בכינון אימהותה של אישה אחרת. הפניית הזרקור לאופן שבו הן מבנות את מושג האימהות ולתפיסתן את תפקידן כפונדקאיות עומדת בניגוד לספרות המרבה לעסוק בהיבטים המוסריים, האתיים והחברתיים של הפונדקאות, תוך הישענות רופפת בלבד על הניסיון הממשי של אימהות נושאות ושל הורים מיועדים. הפונדקאיות משתמשות בדוגמאות מתוך ההליך הרפואי שהן עוברות ובמטפורות מעולם החפצים כדי להסביר את תפקידן בתהליך וכדי להבהיר, לסמן ולוודא שהכינוי "אם" יתייחס אך רק ל"אם המיועדת".

בפרק השלישי עוסקת ד"ר נטע ארנון שושני בקונפליקט בין נשים וגברים בהקשר של משפחה ועבודה בישראל בראי הדורות. הכותבת מתארת את המעבר ממצב של חלוקת עבודה דיכוטומית מסורתית בין גברים ונשים במשפחה, שלפיה הגבר הוא המפרנס ואשתו צופה הליכות ביתה, למצב שונה בתכלית מאז המחצית השנייה של המאה ה-20. הכותבת מפרטת את הסיבות לכך ובעיקר עומדת על השילוב של טכנולוגיה, כלכלה ואידאולוגיה. שילוב זה יצר רוח שינוי רבת עוצמה, שפרעה סדרי עולם של חלוקת העבודה המובנת מאליה. הקונפליקט משפחה-עבודה צץ במלוא עוזו, ונדמה שעד היום טרם נמצא לו פתרון מספק שיתקבל כרצוי, טבעי ואוניברסלי כפי שנתפס הסדר החברתי הישן. הפרק עוסק בהסדרים שהתקיימו במבנה המשפחתי הנורמטיבי כפתרון לקונפליקט משפחה-עבודה ובוחן אותם בראי הדורות, החל מתיאור דור החלוצים ודור תש"ח וכלה בדור ה-X ודור ה-Y, בהתאם לממצאי מחקר שערכה הכותבת. לבסוף מובאות מחשבות ראשונות בעניין זה לגבי הדור הנוכחי: דור ה-Z.

שער שני: הורות, טיפול וחינוך

הפרקים בשער זה עומדים על הקשר בין הורות, טיפול וחינוך. אף ששלוש המערכות הללו מכווננות כלפי הילד ורוצות בטובתו, לעיתים קיימים מתחים והתנגשויות ביניהן, ולכן החוט המקשר בין הפרקים בשער זה הוא המתח

והפערים בין הגורמים השונים. למותר לציין, כי ההבנה שההורים אינם נמצאים ב"צד השני של המתרס", מחוץ למערכת הטיפולית והחינוכית, אלא מהווים חלק בלתי נפרד מתהליכי חינוך וטיפול, הכרחית לגישור על הפערים בתהליכים אלה. המטרה היא ליצור ברית או חוזה פעולה בין התלמיד, המורה וההורה. בפרק הראשון מוצגים ממצאי מחקר שעוסק בתפיסות הורים לגבי מידת מעורבותם בבית הספר ובמצבי המתח שבהם גוברים התערבות ההורים והפיקוח שלהם על המתרחש בין כותלי בית הספר. לעומת זאת, בפרק השני תפקיד המורה ותפקיד ההורה נתפסים בעיני מורים-הורים כתפקידים משלימים ולא מתנגשים. הפרק השלישי מציף את הפערים הקיימים בין התאוריות הפילוסופיות לבין הפרקטיקה ההורית ומתאר את השתקפותם בחייהם האישיים של פילוסופים מייצגים. הפרק הרביעי מתמקד בתחום הטיפולי ודן בפערים בין החוויה האישית של ההורים והצרכים הרגשיים שלהם בתהליך התפתחות הנפרדות של הילד הצעיר מההורים בחינוך לניקיון, לבין החוויה והצרכים של הילד.

בפרק הפותח את השער, פרופ' אודרי אדי-רקח מתמקדת באופן שבו הורים תופסים את מעורבותם בבית הספר. אדי-רקח דנה ביחסים המורכבים בין ההורים לבין בית הספר ובמתח סביב תחומי ההשפעה של ההורים בבית הספר. המחקר המוצג בפרק מלמד כי הורים אינם נוטים להתערב במידה רבה בבית הספר, אולם דרך ילדיהם והמדיה החברתית הם מודעים למתרחש בין כותלי בית הספר, וכאשר מתעוררת בעיה הנוגעת לרווחת ילדיהם בבית הספר, ליחס האישי והלימודי שהם מקבלים מהמורים או לשירותי החינוך הניתנים בבית הספר, ההורים ישתמשו בכל האמצעים כדי להגן על ילדיהם. במצבים אלה ההורים יערערו על גבולות בית הספר ולא יהססו להתערב. זאת בהתאם למגמה בקרב הורים לקבל אחריות על חיי ילדיהם ולפעול כדי שיקבלו שירותי חינוך מיטביים. ההורים מתפקדים כ"צופים פעילים" וכגורם שמשגיח על בית הספר ויכול להתריע על מקרים של תפקוד לקוי.

מחקרה של ד"ר צפי טימור בנושא התפיסה של הורות והוראה בעיני הורים-מורים מוצג בפרק השני, במטרה להבין את מהות הקשר בין שני התפקידים בעיני מורות ומורים חדשים שהם גם הורים לילדים, ולקבוע אם מדובר בדואליות או בסינרגיה. הפרק מתמקד בשאלה אם הקשר בין שני התפקידים הללו, שתובעים משאבים רגשיים ופיזיים רבים ומורכבים, מפרה ומשלים או מנגיד ומכשיל. הפרק מתאר את האופן שבו הורים-מורים תופסים את שני התפקידים בחייהם הפרטיים ובוחרן מה נחשב בעיניהם כהצלחה בכל אחד משני התפקידים ומה ייחשב ככישלון, כיצד הם חווים הצלחות וכישלונות, האם הם חשים סיפוק,

השלמה או התנגשות במילוי שניהם, ואילו תכונות נדרשות לדעתם לביצוע המיטבי של שניהם. בניגוד להשערת המחקר ולמחקר קודם שהצביע על תפיסה של התנגשות בחיי היום-יום בין שני התפקידים, במחקר הנוכחי המשתתפים חוו את שני התפקידים כמשלימים זה את זה ולא כמתנגשים, ורובם תיארו השפעה הדדית ומפרה, המציגה את שני התפקידים כשני צדדים של אותו מטבע. יתר על כן, המחקר העלה שהבסיס התפיסתי המשותף של שני התפקידים בעיני הורים-מורים הוא הדגש על הילד/התלמיד וצרכיו הייחודיים והעמדתם במרכז הבמה ועל דיאלוג פתוח כתחליף לאסרטיביות. מיצוב המורה כמפקח על תהליכי למידה מותאמים אישית לתלמיד יותר מאשר כבעל סמכות ויודע כול, מוביל אף הוא ממילא לקשר "הורי" יותר בין המורה והתלמיד ולדיאלוג "בגובה העיניים", בדומה לזה שמתקיים בין הילד לבין ההורה.

בפרק השלישי בוחנת ד"ר תמר קטקו את סוגיית ההורות כפי שהיא משתקפת במשנות פילוסופיות שונות בחלוף הדורות, תוך כדי בירור הפערים הקיימים בין התאוריות הפילוסופיות לבין הפרקטיקה ההורית והשתקפותם בחייהם האישיים של פילוסופים מייצגים כגון אפלטון, אריסטו, לוק, רוסו, קאנט, מיל והמחנך וההוגה קורצ'אק. טענת היסוד המרכזית שמעלה הפרק מאירה עובדה מפתיעה: אף שהורות היא התופעה העתיקה בעולם, היא נעדרת משיח הפילוסופים הקנוניים, בעיקר בקרב אלה שסוגיית החינוך המיטבי וגידולם הראוי של ילדים היוו יסודות עיקריים בהגותם. קטקו מעלה את השאלה כיצד קרה ש"שְׁמַע בְּנֵי מוֹסֵר אָבִיךָ וְאַל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אֲמֶךָ" (משלי א, ח) והמונח "kinderstube" (חינוך מהבית) נעלמו מלקסיקון ההורות הפילוסופית. בהמשך הפרק היא מציעה כמה סיבות אפשריות לכך ומחזקת את טענת היסוד שלפיה ראוי וכדאי לשאוף לצמצום הפער בין עולם המושגים הפילוסופי לבין מרחב המעורבות ההורית והאחריות הכרוכה בה.

הפרק של ד"ר מיקי עופר-ירום מתמקד בהיבטים רגשיים של פרידה ונפרדות בדיאדה הורה-ילד. קשיים בתהליך הנפרדות עשויים להוביל למצוקה נפשית, שאחד מביטוייה הוא עשיית צרכים באופן שאינו מותאם לשלב ההתפתחות של הילד. מטרת הפרק היא להנגיש לאנשי מקצוע, להורים ולכל המתעניינים במרחב הנפשי של ילדים בגיל הרך, מצבים ויחסים של משבר ומצוקה בחיי ההורים והילדים שמשקפים מניעה של תהליך הנפרדות מההורים או פגיעה בו, למשל קשיים במה שנהוג לכנות "חינוך לניקיון/גמילה". הפרק סוקר שלוש תאוריות מרכזיות העוסקות במושג הנפרדות בגיל הילדות וכן מציג ומנתח מקרה. העיסוק בנושא מכוון להכרת התנהגויות של ילדים במצבים שתהליך הנפרדות

מההורים נפגע או נמנע בהם, לזיהוי התנהגויות המבטאות את הקושי של הילדים בעת הפגיעה או ההימנעות מתהליך זה, להבנת המשמעות של ההתנהגות הסימפטומטית ולהעברת המסר שאותם ילדים מבקשים למסור להוריהם לגבי הצורך שלהם בנפרדות להמשך התפתחותם הרגשית. עם זאת, הפרק מציג גם את החוויה האישית של ההורים, במטרה לחוש את הצרכים הרגשיים שלהם ולהכיר את הגורמים המעכבים או מונעים את התפתחות הנפרדות מילדם. התבוננות בתיאור המקרה לאור התאוריות ההתפתחותיות והמשמעות של ההתנהגויות המוצגות בפרק, תוכל לסייע לקוראים להבין אינטראקציות דיאדיות ולפתח אמפתיה הורית לצרכים המשתנים של הילד, לעזור להורים לנהל שיח אישי ובין-אישי כדי לפעול באופן מכיל ויעיל יותר מול ילדיהם וכן לפתוח צוהר חומל ומקשיב לכל העוסקים ביחסים בין הורים וילדיהם.

הפרק החותם את השער עוסק בהורות בעולם הטבע, החל בהיריון ובהולדה וכלה בטיפול בצאצאים ובחינוכם. הפרק מדגיש את הפער בטיפול בין עולם החי לבין הגזע האנושי, כאשר בעולם החי המטרה העיקרית היא העמדת צאצאים פוריים בעלי סיכוי מרבי לשרוד בסביבה, כלומר הישרדות, ובחירת האסטרטגיות של הטיפול ההורי מבוססת אך ורק על ממדים אבולוציוניים. ד"ר אדיב גל בוחן בפרק אסטרטגיות שונות של טיפול הורי בעולם החי. במסגרת זו מוצגים ההיבטים האבולוציוניים של התפתחות הטיפול ההורי בעולם החי והקונפליקטים הקשורים להשקעה ההורית ולטיפול ההורי. נדונים מודלים חד-הוריים ודו-הוריים של מעורבות הורית ומודלים של טיפול הורי מזערי מול טיפול הורי מרבי. בחינת התנהגות הטיפול ההורי בעולם החי יוצאת מנקודת הנחה שההורות לא מתחילה רק מרגע הולדת הצאצא, אלא כוללת את השלבים של יצירת תאי המין, חיפוש בן זוג, השקעה בעובר לאורך ההיריון (פנימי או חיצוני), איתור בית גידול נוח לצאצא, טיפול בצאצא לאחר יציאתו לאוויר העולם ולבסוף טיפול בצאצא עד הגיעו לעצמאות. יכולתם של הצאצאים להתפתח ולהגיע לבגרות מינית תלויה בהשקעה הורית זו וכן בהיסטוריית החיים של המין ובהתאמתו של הצאצא לסביבתו.

שער שלישי: אימא - פנים רבות לה

השער השלישי עוסק בדמות האם ומדגיש את מורכבות המושג "אם" באמצעות עיסוק ברבדים שונים שלו. מורכבות זו מתבטאת בממדים הנדונים בפרקי השער: הממד הפיזי-ביולוגי, הממד הדתי-רוחני, הממד המטא-פיזי, הממד של סובייקטיביות/עצמיות/נפרדות לעומת אוניברסליות, הממד התרבותי וההיסטורי, הממד של המודע ושל התת-מודע, הממד החווייתי-אישי והממד

האומנותי והטקסטואלי/ספרותי. בכל אחד מאלה נחשף נדבך נוסף שתורם להבנת המושג "אם" ומשיב בדרכו על השאלה העוברת כחוט השני בשער זה, בנוגע לממדי ההשפעה של האם על חיינו ולהתבטאותה של השפעה זו. כך למשל, בסיפורי המקרא המתוארים בפרק הראשון בשער, אין התייחסות למעורבות האם בחיי ילדיה מעבר לתפקידה הביולוגי בהבאתם לעולם. עם זאת, האימהות וכן העקרונות שזורות ברובד הפרטי והאישי של האישה המקראית, ברובד הלאומי של הולדת העם, ואף ברובד הדתי של החסד האלוהי ומעורבותו הישירה בתהליך ההולדה. בפרק השני מוצגת דמות האם במישור הפסיכולוגי כבעלת רבדים שונים הקשורים למודע ולתת-מודע, באופן שממחיש את הקושי לשפוט אותה ולהבין את תגובותיה. בפרק השלישי מודגש כי דמות האם נמצאת בעבר של כל אחד מאיתנו, אך ממשיכה לחיות בנו גם לאחר מותה, באמצעות טקסטים רלוונטיים המחברים אותנו לזיכרון העבר האישי ובה בעת מבנים תחושה של שותפות גורל וכן מדגישים את חשיבות תחושת הנפרדות והעצמיות ביחסים הבין-דוריים. המורכבות בדמות האם קשורה גם לדיכוטומיה התרבותית שבתפיסת האם האומנית על פני הדורות כאובייקט שקוף ולא כבעלת רגשות משלה ויכולת לשלב בין המרחב היצירתי והנשי, כפי שמוצג בפרק הרביעי.

בפרק הראשון ד"ר חיים חיון מסרטט את דמות האם כפי שהיא עולה מהסיפורת המקראית. חיון טוען כי מרגע שהאישה זכתה לפרי בטן, איננו שומעים רבות על אימהותה. יש אימהות שקוראות בשם לבן הנולד, ועל פי רוב בכך מסתיים תפקידן. במרבית המקרים בסיפורת המקראית האימהות מפנות את הבמה לאחר שסיימו את תפקידן האימהי כילדות. בכך המקרא יוצר זהות בין נשיות לבין אימהות ומשרת את המבנה הפטריארכלי שבו הגברים מנהלים חיים עצמאיים ללא מחויבות כלפי צאצאיהם. במקרים מעטים בלבד נשמע על מערכות היחסים שבין האם המקראית ובין ילדיה. רחם האישה מגלם את עיקר היחסים שבין אלוהים והאישה המקראית. הדבר בולט בעיקר בדרמה של הולדת העם בספר בראשית, העוברת דרך רחמן של הנשים ומחברת בין האימהות הפרטית לבין האימהות הלאומית.

ד"ר שרית בר זקן מציגה בפרק השני את המורכבות של דמות האם דרך תיאור מקרה מורכב מחדר הטיפולים (טיפול ביבילותרפי). התיאור מובא בשלושה קולות המייצגים שלושה רבדים: הרובד האינדיבידואלי, הרובד האוניברסלי-קולקטיבי והרובד התרבותי. הכותבת מתארת את הקשר המורכב בין הבן ואימו ואת האופן שבו הבנת הרבדים בדמות האם מסייעת להבין את היחסים המורכבים ביניהם. הטענה העיקרית המוצגת בפרק היא שדמות האם אינה רק אישיותה

וסך התכונות הנצפות שלה (טובות או רעות), אלא גם דמותה המשתקפת דרך מסננים נוספים שנמצאים בתת-מודע. האם נושאת את ארכיטיפ האם הגדולה, שהוא תבנית מולדת המצויה בלא מודע הקולקטיבי ואינה קשורה להתנסות האינדיבידואלית שלנו, אך יש לה נוכחות סמויה בקשר שלנו עם אימנו, והיא משפיעה על חיי הנפש שלנו. אנו מצפים מהאם לממש חובות ומחויבויות רבות מספור לגורלנו ומאצילים עליה משא כבד של האם הגדולה. המורכבות אינה מסתכמת בכך. האם נושאת גם את קול התרבות שהיא חלק ממנה, לעיתים כקול סמוי ולעיתים כגלוי. הפרק מציג את קול התרבות האימהי דרך ניתוח פרשני ייחודי של מעשיות שעברו מדור לדור, הנושאות את גרעין התרבות. לדוגמה, מהות האימהות שעלתה ממעשיות רוסיית משקפת תפיסה של האם כאישה ולא כאם, ומסרטטת אותה כדמות שמפגינה כלפי הילד אכזריות וחוסר הכלה, אך משתדלת להניע אותו להתפתחות ולשינוי. מעשיות אלו תופסות חלק חשוב בתהליך הטיפול המתואר בפרק.

בפרק השלישי ד"ר נעמה (שפירא) לב ארי מתבוננת בפואטיקה של מצבי האבל על האם הפרטית והספרותית, ובאופן שבו האם ממשיכה לחיות בתוכנו גם לאחר מותה. המסר המרכזי של הפרק הוא שמצבי האבל שאנו חולקים עם עצמנו ועם אחרים, עשויים במארג עיוני וחוייתי שמורכב מן הסיפור האישי, הסיפור ההיסטורי והסיפור האוניברסלי. הכותבת מבקשת לעמוד על תפיסת הזהות שמתבררת דרך טקסטים ספרותיים ועיוניים המתהווים ומתחדשים לפנינו כל העת, בייחוד עם מותם של הקרובים לנו ביותר. זיכרונות אוטוביוגרפיים ייחודיים שקיים בהם המתח המוכר והחיוני בין תחושת ההשתייכות הבין-דורית והחיבור לבין תחושת הנפרדות והעצמיות, נספגים בשפה ובמילים ונוגעים באופן עמוק לניסיון החיים הפרטי שלנו, וכך משמרים את החוויה הנפשית של האבל הפרטי והאוניברסלי ואף מעניקים לה משמעות חדשה. בפרק שזורים טקסטים ממסורת הכתיבה האישית שעוסקים בתהליכי אבל, פרי עטם של המשורר פאול צלאן, התאורטיקן וחוקר התרבות רולאן בארת והפילוסוף ז'אק דרידה. הטקסטים הללו מכילים חומרים ודימויים הנחוצים לנו בתהליכי פענוח האבל, וברקע התרבותי שלהם ובניסיונם הפואטי טמונה היכולת לתמוך בחלקים מן הסיפור הבין-דורי בתוך האבל הפרטי של הכותבת ולהעניק תחושה של שותפות גורל.

בפרק הרביעי החותם שער זה, ד"ר הדרה שפלן קצב חוקרת את האופן שבו אומניות שהן גם אימהות משלבות את המרחב האימהי עם המרחב האומנותי. בפרק נבחנת תרומתה של החוויה האימהית לאם היוצרת, תוך שימוש במושג חדש שהגתה הכותבת: אימניות. הנושא הנדון רלוונטי במיוחד בעת הנוכחית,

שיש בה יותר ויותר אימהות שהן אומניות יוצרות פעילות (שלא כמו בעבר, שבו הנישואים או האימהות חתמו לעיתים קרובות את הקריירה של האומניות). המחקר המוצג בפרק זה בוחן את הקשר בין הסובייקטיביות האימהית לבין היצירתיות הנשית באמצעות יצירותיהן של חמש אומניות ישראליות עכשוויות, תוך התמקדות בדרך המיוחדת של כל אחת מהאימהות היוצרות לשלב בין שני המרחבים - האומנות והאימהות. המחקר נשען על תפיסה מטריצנטרית כדי ליצור תאוריה שמייחסת חשיבות רבה ליצירה האומנותית של האימהות ולהשפעתן על התרבות כולה. אף שהדימוי האימהי היה נפוץ מאוד בתולדות האומנות, האם עצמה מעולם לא נתפסה כסובייקט, אלא תמיד כאובייקט שקוף. התאוריה המוצגת בפרק מסרבת להשלים עם שקיפותה של האם ושואפת להציג אותה כישות פרודוקטיבית עם פנטזיות, חרדות ותשוקות משלה המתבטאות באומנות וראויות להיתפס כחשובות.

כאנשי ונשות מקצוע שמאמינים בגישה ההוליסטית בחינוך ובטיפול, אנו, השותפים בכתיבת ספר זה, שמחים לפרוש בפניכם, הקוראים, יריעה רחבה שנארגה מתוך תפיסת עולם בין-תחומית. השילוב בין תחומי הדעת הוא זה שאפשר להרחיב את היריעה ולגלות בה פינות נסתרות. הסוגיות הנדונות בפרקי הספר והתובנות העולות מהחקר ומהניתוח משתלבות לכדי פסיפס רבגוני, שהשלם בו גדול מסכום חלקיו. בנוסף לתרומה שאנו מציעים לחקר נושא שחשיבותו בחיים האנושיים אינה מוטלת בספק, כולנו תקווה שקריאת הספר תייצר הסכמה בקרב הורים, אנשי מקצוע וחוקרים, כי לצורך הבנת התופעה המורכבת של הורות נדרש ניתוח מעמיק המשלב בין תחומי דעת, בוחן את תופעת ההורות ממגוון נקודות מבט, מאיר היבטים חדשים וחותר להצגת תמונה שלמה והוליסטית: הורות מכל הכיוונים.

רשימת מקורות

- כהן, א' (עורכת) (2007). חוויית ההורות: יחסים, התמודדות והתפתחות. הוצאת אח ובית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית.
- עמית, ח' (2006). הורים כמנהיגים - להיות הורה משפיע. מודן.
- Tsabary, S. (2014). *The conscious parent*. Namaste Publishing.